

dubokih ekonomskih, društvenih, kulturnih i vjerskih promjena koje će nastupiti u Evropi s 11. i 12. stoljećem i uz sve ostalo izmijeniti i tipove i oblike svetačkog kulta. A u stoljećima kojima je posvećena ova antologija svetački se kult rodio i stekao već mnoge osobine s kojima će trajati u vremenu, čak i izvan naših kultura.

Osobitu vrijednost ovoj knjizi daje na kraju vrlo bogata bibliografija (*Indicazioni bibliografiche per ulteriori approfondimenti*, 261-300), kojoj treba pridodati i brojne bibliografske bilješke u autoričinu uvodu, bibliografija koja zajedno s objavljenim tekstovima upozorava istraživače na nepregledno polje i mogućnosti istraživanja, na bogatstvo i kompleksnost hagiografske tematike. Nije potrebno posebno isticati da je ova antologija radova eminentnih evropskih autora namijenjena talijanskim učenjacima, ali je namijenjena i nama, i ne samo nama, već i zbog toga što je kao poticaj novim hagiografskim istraživanjima okupila u jednoj knjizi radove i bibliografske jedinice razasute po mnogim časopisima i edicijama do kojih nije uvijek lako doći.

Ivanka Petrović

E. BLÁHOVÁ, V. KONZAL, A. I. ROGOV, *Staroslověnské legendy českého původu*. Nakladatelství Vyšehrad, Praha 1976, str. 399 + 16 slik. priloga.

Zbornik ili hrestomatija koju imamo pred sobom nosi podnaslov *Nejstarší kapitoly z dějin česko-ruských kulturních vztahů*. Usprkos tome, ili upravo zbog toga, tematika i sadržaj ovoga djela imaju ne manje značenje i za najstarije razdoblje hrvatske srednjovjekovne književnosti. Jer, to je djelo posvećeno onim spomenicima općeslavenske (staroslavenske, crkvenoslavenske) književnosti kojima se u znanosti priznaje ili traži češko podrijetlo, ali koji su do nas došli samo u ruskim i hrvatskoglagoljskim tekstovima. A kada se govori o crkvenoslavenskoj književnosti premislovske Češke u 10. i 11. stoljeću i o njezinim dodirima s jedne strane s ruskom ćirilicom, a s druge strane s hrvatskom glagoljaškom knjigom, vodi se, i nadalje, razgovor ne samo o obimu te književnosti nego i o njezinu izravnom nastavljanju na ćirilometodsku, staroslavensku književnost velikomoravskog razdoblja (863-885), što još uvijek ostaje predmetom intenzivnih raspravljanja i suprotstavljenih mišljenja i u čehoslovačkoj znanosti.

Autori su se odlučili za ciklus legendarno-hagiografske književnosti, svakako najzanimljiviji i manje sporni dio pretpostavljenog korpusa češke crkvenoslavenske književnosti, a obradom spomenikâ i odabirom njihovih tekstovnih redakcija oni slijede češko-rusku jezično-književnu tradiciju, ne zanemarujući, međutim, ni hr-

vatske redakcije istih legendi. Zbornik sadrži novi češki prijevod staroslavenskih (crkvenoslavenskih) legendi, po mišljenju autorâ, izvorno napisanih ili prevedenih na staroslavenski jezik češke redakcije u Češkoj u 10. i 11. stoljeću. Na početku se nalazi *Prva slavenska legenda o sv. Václavu (Većeslavu)*, koja se sačuvala u hrvatskoj redakciji, najstarijoj i najbližoj izvornom tekstu glagoljskog protografa iz 10. stoljeća, te u ruskim redakcijama – u Vostokovljevoj i minejnoj redakciji. Autori objavljuju češki prijevod teksta Vostokovljeve redakcije legende, a potom i prijevod njezine minejne redakcije, uzimajući, međutim, za razliku od Vajsova prijevoda, kao osnovni tekst zbornički, a ne minejni tekst minejne redakcije, tekst stariji i bliži zajedničkom arhetipu ruskih redakcija. Tekstovima ruskih redakcija dodane su u komentarima značajnije varijante i mjesta iz hrvatske redakcije. Što se tiče hrvatskoglagoljskih tekstova potrebno je dodati da se legenda, u kraćoj verziji, nalazi i u Pašmanskome brevijaru iz 14. stoljeća. *Druga slavenska legenda o sv. Václavu (Većeslavu)*, poznata iz dvaju kasnih ruskih tekstova, svojim je većim dijelom prevedena s latinske legende mantovanskog biskupa Gumpolda iz druge polovine 10. stoljeća. Češki prijevod u našem zborniku popraćen je s uvodom u kojemu se pokušavaju nabrojiti prilično zamršena mišljenja i kombinacije, te različiti zaključci o genezi *Druge slavenske legende o sv. Václavu*, njezini odnosi prema Gumpoldovoj legendi, ali i prema drugim latinskim vaclavskim legendama (*Kristiánova legenda*, *legenda Crescente fide*), pa i suponiranim, danas nepoznatim vaclavskim spomenicima, te prema domaćoj »svetovaclavskoj« tradiciji. Nastoje se zapravo osvijetliti višeslojni filijacijski odnosi među slavenskim i latinskim tekstovima o sv. Václavu. Slijedi *Služba sv. Václavu*, sačuvana u ruskim tekstovima velike starosti (iz 11. i 12. st.), te *Proložna legenda o sv. Ludmili*, *Proložna legenda o sv. Václavu* i *Proložna legenda o prijenosu ostataka sv. Václava*. Tri kratke ili proložne legende, poznate, i to u velikom broju tekstova, samo u ruskim rukopisima *Prologa* od 13-14. stoljeća (dakle, ne i u južnoslavenskim), čine posebnu skupinu izvornih ruskih literarnih djela o češkim svecima, koja svjedoče o postupnom razvoju njihove vrlo žive tradicije u Rusiji i o njihovu miješanju i uzajamnom prožimanju s tekstovima ruske tematike – s legendama o Borisu i Gljebu. Osim legendi čeških svetaca i mučenika, pripadnika vladarske kuće Přemislovića, među legende češke crkvenoslavenske književnosti 10-11. stoljeća autori uvrštavaju i *legendu o sv. Vidu*, ili *pasiju sv. Vida*, sicilijanskog mučenika iz 4. stoljeća, patrona sasse dinastije otonske i patrona češke zemlje od 10. stoljeća, poznatog junaka srednjovjekovne latinske hagiografije. Ta, s latinskog jezika prevedena legenda, nazvana *Prvom crkvenoslavenskom legendom o sv. Vidu (Druga crkvenoslavenska legenda o sv. Vidu* koja se nalazi u oficijima hrvatskoglagoljskih brevijara iz 14. i 15. stoljeća pripada drugoj tekstovnoj redakciji) sačuvala se u ruskom ćirilskom tekstu iz *Uspenskog zbornika* (12-13. st.) i djelomice u hrvatskoglagoljskom tekstu u oficiju sv. Vida *Praškog glagoljskog odlomka*, spo-

menika iz 14. stoljeća, otkrivenog u augustinijanskom samostanu sv. Tomaša u Pragu. *Legenda o sv. Vidu* ili *pasija sv. Vida* zauzima posebno mjesto u odnosima hrvatsko-glagoljske, češke i ruske književnosti, te je uz *Prvu slavensku legendu o sv. Václavu (Večeslavu)* za nas najinteresantnije poglavlje u ovom zborniku. Uz češki prijevod ruske legende autori ovaj put donose i prijevod hrvatskoglagoljskog odlomka legende. Svoj korpus tekstova autori su zaključili prijevodom legende iz *Uspenskog zbornika* o prvim ruskim mučenicima, knezovima Borisu i Gljebu, teksta koji je svjedok najstarijih češko-ruskih kulturno-književnih dodira. Primjećujemo da u svoj korpus legendarno-hagiografske literature češkoga podrijetla autori nisu uvrstili *Legendu o sv. Benediktu*, *Legendu o sv. Apolinaru Ravenskom* ili *Legendu o sv. Anastaziji Rimskoj*, slavenske legende koje su po mišljenju Sobolevskoga, a i nekih kasnijih autora također prevedene s latinskoga na zapadnoslavenskom tlu, vjerojatno zbog toga što je njihovo zapadnoslavensko (moravsko ili češko) podrijetlo mnogo spornije od dijela legendi uvrštenih u ovaj zbornik.

Poglavlja posvećena pojedinim spomenicima imaju ove dijelove: uvod (autori A. I. Rogov i E. Bláhová), pregled dosadašnjih izdanja spomenika i njegovih prijevoda, novi češki prijevod (autori E. Bláhová i V. Konzal) i komentar tekstu (autor V. Konzal). U uvodu se iznosi i osvjetljava problematika s potrebnom literaturom; donosi se pregled dosadašnjih znanja i istraživanja podrijetla, vremena nastanka, filijacijskih odnosa među tekstovima legende. Tekstološki je komentar vrlo temeljit s iscrpnim tekstovnim, jezičnim, povijesnim, književnopovijesnim i sadržajnim napomenama koje prelaze uobičajene okvire takvih komentara. Kvaliteta i ljepota prijevoda je iznimna.

Opširnu uvodnu studiju zborniku pod naslovom *Slovanské legendy z doby vzniku českého státu a jejich osudy na Rusi* (11-53) napisao je sovjetski učenjak, stručnjak za zapadnoslavensku povijest, A. I. Rogov, proširivši i prilagodivši za ovu priliku jedan svoj raniji rad, dok su je na češki preveli i za izdanje priredili E. Bláhová i V. Konzal. A. I. Rogov istražuje kulturnopovijesnu pozadinu i uvjete nastanka čeških crkvenoslavenskih spomenika, posvećujući najviše pozornosti povijesti Sázeve, ali i postavljajući pitanje da li je Sázevski samostan bio jedino središte slavenske kulture u Čehu u 11. stoljeću ili samo jedno od više njih. U svom pregledu tekstova autor se ne ograničava samo na legendarno-hagiografski ciklus o sv. Václavu i sv. Ludmili nego skuplja i nabraja i ostala staroslavenska djela sačuvana u Rusa kojima pretpostavlja češko podrijetlo, a pri tome se, uz male dodatke, zapravo oslanja na korpus djela i zaključke Aleksandra Sobolevskoga, iznesene početkom našega stoljeća, o starim slavenskim tekstovima nastalima prema latinskim predlošcima na zapadnoslavenskom području. Rogov, nadalje, pokušava odgovoriti na pitanje kada su se i kako prenijeli češki književni spomenici u Kijevsku Rusiju, te kako su oni utjecali na rusko književno stvaralaštvo najstarijega razdoblja. Već koncem 10. sto-

ljeća postojali su svi politički uvjeti potrebni za razvoj češko-ruskih kulturno-književnih odnosa; Rusija je imala neposredne granice sa Česima, a dobri češko-ruski odnosi bili su svakako potpomagani i dinastičkim ženidbama. Pa, iako na sadašnjem stupnju istraženosti nije moguće točnije odrediti kada su se pojedini češki tekstovi pojavili među Rusima, Rogov smatra vjerojatnim da su se neki od njih našli u Rusiji još prije osnutka Sazavskog samostana, ili barem da je na ruskom tlu, prije Sázave, postojala tradicija utemeljena na češkoj crkvenoslavenskoj pismenosti. Češko-ruski kulturni odnosi i dodiri nisu bili jednosmjerni, nego uzajamni. Stvaralačko usvajanje rane češke književne kulture u ruskim spomenicima najočitije je u ciklusu tekstova o kijevskim mučenicima Borisu i Gljebu. Sudbina braće Borisa i Gljeba, najčešće literarno obrađivan događaj iz ruske povijesti predmongolskog doba, imala je niz stvarnih, a potom i hagiografsko-literarnih analogija sa sudbinama junakâ iz češkog »svetovaclavskog« ciklusa: obje skupine tekstova pričale su o kršćanskim knezovima-mučenicima koji su primili smrt iz bratove ruke i ugradili svoju tragičnu sudbinu i uspomenu u temelje mladih slavenskih kršćanskih država. Češki mučenici sv. Václav i sv. Ludmila, slavljani također kao ruski sveci, našli su svoje mjesto i u ruskoj likovnoj umjetnosti, među likovima najvećih zaštitnika i propagatora kršćanstva u Rusiji.

Ova vrlo vrijedna i zanimljiva knjiga koja je skupila tekstove i sintetizirala problematiku legendarno-hagiografskog ciklusa češke crkvenoslavenske književnosti 10. i 11. stoljeća na prvom je mjestu značajan dobitak za čehoslovačku znanost i domaće čitatelje. Istodobno je ona značajna i za povijest staroslavenske kulture u Rusiji, ali i za češke i hrvatske književne veze i dodire prije 14. stoljeća (i za vrijeme emauskog perioda). Taj dio tematike općeslavenske (crkvenoslavenske) jezično-književne tradicije koja objedinjuje djela triju slavenskih književnosti, i nužno implicira i velikomoravsko razdoblje staroslavenske književnosti, sve do danas ne silazi sa stranica znanstvene literature, počevši od 1827. godine kada je A. Vostokov otkrio i objavio prvi slavenski tekst jedne legende o češkom knezu Václavu, tj. *Prvu slavensku legendu o sv. Václavu* ruske redakcije. Od tada do danas otkrivene su nove legende, nove tekstovne redakcije poznatih legendi, te latinski predlošci pojedinih slavenskih tekstova; proučavanje skupine vaclavskih legendi osobito se intenziviralo oko 1929. godine, uz 1000. obljetnicu mučeničke smrti kneza Václava, ali se rasprave nužno nastavljaju osobito u čehoslovačkoj i ruskoj znanosti. Teze, različita, a često i nesigurna rješenja i nadalje su, međutim, rezultati proučavanja ovih spomenika češkog podrijetla, i to ponajviše zbog toga što nam ni jedan od njih danas nije poznat u češkom tekstu. Knjiga troje autora iznijela je i sumirala pred nama čitavu ovu problematiku dosta iscrpno, a i objektivno prema sadašnjem stanju i stupnju istraženosti. Autori nisu predložili nova rješenja, niti su se upuštali u polemike s pojedinim mišljenjima, premda je njihovo stanovište jasno izraženo već sa-

mim naslovom knjige, a i unutar problematike. U tom pogledu potrebno je dati neke male napomene. One bi vjerojatno bile manje potrebne da knjiga nije posvećena »najstarijim poglavljima iz češko-ruskim kulturnih odnosa« čime je već unaprijed ograničen, premda ne i zanemaren udio hrvatskih tekstova. Treba, međutim, naglasiti da se ova napomena vrlo malo odnosi na glavni dio knjige, u kojemu su i hrvatskoglagoljski tekstovi stavljeni u potrebne odnose s drugim redakcijama slavenskih legendi, ali se u punoj mjeri odnosi na uvodnu studiju sovjetskog učenjaka A. I. Rogova. U toj studiji, u kojoj se donekle primjećuje i neupućenost u najnoviju znanstvenu literaturu, Rogov je u svojim zaključcima, govoreći o slavenskim spomenicima prevedenima s latinskih predložaka u zapadnoslavenskoj sredini (u velikomoravskom razdoblju ili kasnije u češkoj crkvenoslavenskoj književnosti), ostao zapravo na pozicijama Aleksandra Sobolevskoga s početka našega stoljeća. Ograničen svojim naslovom ili nepoznavanjem hrvatskih tekstova, on se doista u ovoj vrlo složenoj jezično-književnoj problematici vezao samo za češko-ruske odnose, pa je tako, posve isključivši iz nje treću slavensku književnost, i mogao pružiti samo rješenja koja rezultiraju iz tih odnosa. Nije, primjerice, moguće, nakon onoga što danas znamo o hrvatskoglagoljskim tekstovima *Nikodemova evanđelja*, nakon podržanih teza M. N. Speranskoga, J. Polívke i A. Vaillanta o slavenskom protografu *Nikodemova evanđelja* nastalom u 9. ili 10. stoljeću na hrvatskom tlu, te mišljenjâ Vj. Štefanića, B. Grabar, E. Hercigonje i drugih, vraćati se bez ikakvih novih argumenata na stare teze o češkom podrijetlu njegova slavenskog prijevoda, posve prelazeći preko hrvatskih tekstova. U hrvatskoglagoljskoj književnosti sačuvani su najstariji svjedoci slavenskog prijevoda *Nikodemova evanđelja*, u odlomku iz početka 14. stoljeća i drugom odlomku iz 15. stoljeća, koji su prijepisi starijih matica prevedenih s latinskog predloška. Vrlo je uvjerljivo mišljenje da je taj tekst, nastao u hrvatskoglagoljskoj književnosti, prenesen kasnije u slavenske ćiriličke književnosti. U svakom slučaju slavensko *Nikodemovo evanđelje* još uvijek čeka na svoju svestranu obradu u kojoj njegovi hrvatskoglagoljski tekstovi ne mogu više biti zanemareni. Isto tako ćemo morati dopustiti mnogo značajniju i neposredniju ulogu latinske, zapadne srednjovjekovne književne kulture u formiranju općeslavenske (crkvenoslavenske) književnosti, pa i ruske književnosti. U sporne tekstove češkog crkvenoslavenskog književnog korpusa svakako, i nadalje, spada i *legenda o sv. Vidu* ili *pasija sv. Vida*, kojoj su autori u ovoj knjizi posvetili mnogo mjesta. Njihov je zaključak da je češko podrijetlo *legende o sv. Vidu* posve neosporno. Međutim, usprkos vrlo intenzivnom proučavanju tekstova te slavenske legende posljednjih godina, koje je rezultiralo i pronalaskom latinskih uzora *Prvoj crkvenoslavenskoj legendi o sv. Vidu*, proučavanju G. Kappela, L. Matejke, R. Večerke, F. V. Mareša, koji nastavljaju istraživanja A. I. Sobolevskoga, J. Vajsa, J. Vašice, M. Weingarta i drugih, podrijetlo crkvenoslavenske *Prve legende* i nadalje ostaje otvoreno. Za konačno ili barem najvjerojatnije rješenje

predstoji svakako novo, svestrano proučavanje i sagledavanje međusobnih odnosa i suodnosa poznatih slavenskih tekstova i latinskih predložaka, istraživanje u kojemu je mogućnost potvrde hrvatskoglagoljskog protografa *Prve crkvenoslavenske legende o sv. Vidu* svakako dosta velika.

Pravi obim i značenje češke crkvenoslavenske književnosti 10. i 11. stoljeća, koja je odigrala ne malu ulogu u međuslavenskim kulturnim i književnim odnosima svoga i kasnijeg vremena, moći će se utvrditi i ocijeniti samo budućim vrlo iscrpnim jezičnim i tekstološkim studijem ove vrlo kompleksne problematike (u kojemu se neće moći sve rješavati pronađenim jezičnim bohemizmima), ali i produbljenim književnopovijesnim analizama. U takvim će istraživanjima ova vrlo dobra knjiga, kao sinteza dosadašnjih rezultata, biti pouzdan temelj i vodič. Ona nas svojim predmetom i strukturom s pravom podsjeća na isto tako vrijednu knjigu *Literární památky epochy velkomoravské 863-885* Josefa Vašice, kojoj je zapravo izravan nastavak (v. Slovo 20, 138-140). Te dvije knjige jednako primjerno obrađuju dvije značajne epohe slavenske kulturne i književne povijesti – velikomoravsko razdoblje i češki dio općeslavenske književnosti. U tom pogledu trebale bi biti uzorom i obrađivačima i izdavačima tekstova drugih slavenskih srednjovjekovnih književnosti.

Ivanka Petrović

Monumenta serbocroatica, A Bilingual Anthology of Serbian and Croatian Texts from the 12th to the 19th Century, THOMAS BUTLER, Michigan 1980, XXII + 482.

Pokušaj da se u obliku antologije, s izborom tekstova na originalnom jeziku i njihovu prijevodu na engleski predstavi bogato sedamstoljetno (od 12-19. st.) književno stvaralaštvo dvaju južnoslavenskih naroda, hrvatskoga i srpskoga, vrlo je odgovoran, ali i hvale vrijedan pothvat. O motivima koji su sastavljača antologije Thomasa Butlera potakli da se prihvati tog osjetljivog zadatka saznajemo od samog sastavljača u *Predgovoru* (XIII-XV) antologiji. Jedan od glavnih bila je bez dvojbe želja da se onima koji ne poznaju hrvatski ili srpski jezik, ili ga pak nedovoljno poznaju, omogući da se upoznaju s jednim dijelom kulturne baštine tih dvaju naroda te se na taj način razbije, na Zapadu prilično ustaljeno mišljenje o njihovoj kulturnoj zaostalosti koje se, što želi pokazati ova antologija, ne osniva na stvarnim činjenicama, nego na njihovu nepoznavanju za koje su često krive jezične barijere.

Osim *Predgovora* knjiga sadrži još kratak *Uvod* (*Introduction*, XVII-XXII) u kojemu je Butler u najsazetijem obliku prikazao razvojni put hrvatske i srpske književnosti od prvih zapisanih spomenika iz 12. st. do početka 19. st., naznačivši kul-